

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2025.2.13>**Денис ПРЕДКО**

кандидат філософських наук,
доцент кафедри загальної психології факультету психології,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0001-7760-6957

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ АНТРОПОЛОГІЧНИХ ВІЗІЙ ВАСИЛЯ ЗЕНЬКОВСЬКОГО

Актуальність теми обумовлена необхідністю осмислення багатовимірної природи особистості в сучасному світі, пошуку гармонійного підходу до її розвитку та комплексного осмислення. Саме В. Зеньковський пропонує цілісний підхід до розуміння людської природи, який інтегрує духовні, психологічні та соціальні аспекти. Його антропологічні ідеї підкреслюють значення проблеми виховання, яке спрямоване не лише на інтелектуальний розвиток, але й на формування моральної і духовної основи особистості. Такий ракурс осмислення ідей мислителя сприятиме вдосконаленню сучасних освітніх систем, збереженню й популяризації вітчизняної психологічної спадщини.

У дослідженні застосовано компаративний і герменевтичний методи та методи систематизації та узагальнення. Компаративний метод уможливив порівняння ідей В. Зеньковського з іншими психологічними концепціями. Герменевтичний метод забезпечив інтерпретацію текстів мислителя з метою глибшого розуміння його антропологічних і психологічних ідей. Метод систематизації, фокусуючись на впорядкуванні та структуризації ідей В. Зеньковського, сприяв концептуалізації його психологічного вчення. Натомість узагальнення було спрямоване на створення загальних висновків на основі аналізу окремих ідей мислителя.

Звернено увагу як на основні життєві віхи В. Зеньковського, так і на західноєвропейські філософсько-психологічні впливи, які сприяли концептуалізації його психологічних ідей. Дослідження спадщини мислителя засвідчило, що він прагнув об'єднати психологію, педагогіку, філософію та релігію. Такий інтегративний підхід сприяв формуванню проєктивного образу особистості як динамічного вектору унікального і центрального елемента психічного життя у таких психологічних аспектах як антропологічному та релігійному.

Антропологічне вчення Василя Зеньковського розглядає людину як цілісну, духовно-творчу істоту, покликану до зростання у свободі, любові та відповідальності. Основу цього вчення становить християнська ідея людини як образу і подоби Божої, яка реалізує своє покликання через взаємодію з Богом, іншими людьми і світом. У цьому контексті виявлено аксіологічно-сміслові, особистісно-моральні установки та релігійно-поведінкові практики особистості як чинники самосвідомості, свободи волі, морального і духовного розвитку та цілісності і гармонійності особистості.

Ключові слова: Василь Зеньковський, антропологічне вчення, психічна причинність, проєктивний образ особистості, світоглядні парадигми, софійність, соборність.

Denys Predko. PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF VASYL ZENKOVSKY'S ANTHROPOLOGICAL VISIONS

The relevance of the topic is determined by the need to comprehend the multidimensional nature of personality in the modern world, to search for a harmonious approach to its development and comprehensive understanding. It is V. Zenkovsky who offers a holistic approach to understanding human nature, which integrates spiritual, psychological, and social aspects. His anthropological ideas emphasize the importance of education, which is aimed not only at intellectual development, but also at the formation of the moral and spiritual foundation of the personality. Such an approach to understanding the thinker's ideas will contribute to the improvement of modern educational systems and popularization of the national psychological heritage.

The study uses comparative and hermeneutic methods, as well as methods of systematization and generalization. The comparative method made it possible to compare V. Zenkovsky's ideas with other psychological concepts. The hermeneutic method provided an interpretation of the thinker's texts for a deeper understanding of his anthropological and psychological ideas. The method of systematization, focusing on the ordering and structuring of V. Zenkovsky's ideas, contributed to the conceptualization of his psychological teachings. Generalization, on the other hand, was aimed at drawing general conclusions based on the analysis of the thinker's individual ideas.

Attention was paid both to the main milestones in V. Zenkovsky's life and to the Western European philosophical and psychological influences that contributed to the conceptualization of his psychological ideas. Research into the thinker's legacy showed that he sought to unite psychology, pedagogy, philosophy, and religion. This integrative approach contributed to the formation of a projective image of the personality as a dynamic vector of a unique and central element of mental life in such psychological aspects as anthropological and religious.

Vasyl Zenkovsky's anthropological teaching views man as a holistic, spiritually creative being called to grow in freedom, love, and responsibility. The basis of this teaching is the Christian idea of man as the image and likeness of God, who realizes his calling through interaction with God, other people, and the world. In this context, axiological-semantic, personal-moral attitudes, and religious-behavioral practices of the individual are identified as factors of self-awareness, free will, moral and spiritual development, and the integrity and harmony of the individual.

Key words: Vasyl Zinkovsky, anthropological teaching, psychic causality, projective image of personality, worldview paradigms, sophiology, conciliarity.

Постановка проблеми. Насьогодні ХХІ століття засвідчує, що невивчені уроки Другої світової війни призвели до повторення жахів масових вбивств, геноцидів у багатьох країнах, терористичних актів в Європі, Америці, на Близькому Сході, російсько-української війни, яка сколихнула світ масовими вбивствами, нечуваними стражданнями мирного населення, міграцією за межі країни. Філософи, політологи, державні управлінці, психологи, релігієзнавці, намагаючись дослідити різні причини, чинники цих цивілізаційних катаклізмів, знову і знову звертаються до історії, загострюючи увагу на тих профілактичних засобах, механізмах протидії агресивним діям із метою убезпечення цивілізації від руйнації та деструктивних впливів. Однак натеper є безперечним фактом той, що саме особистісний чинник відіграє важливу роль у протидії війнам, агресії та насильству. Він охоплює різні аспекти, зокрема такі як моральні цінності, індивідуальну відповідальність, емоційну стійкість, здатність до співчуття, що виступають антиподом насильницьким діям, складають ядро особистості, її життєстійкості та життєствердних можливостей. Однак чи може сучасна людина протистояти агресії? Чи здатна вона унеможливити вбивства, мінімізувати насильство та зло? Які здатності у своєму арсеналі якостей має людина, щоб не лише мати, але й бути мужньою, протистояти, задавати новий вектор людських можливостей? Пошук відповідей на низку цих питань спонукає звернутися до вітчизняної психологічної думки, зокрема до діяльності, спадку одного із яскравих її представників – Василя Зеньковського.

Упродовж тривалого часу творчість В. Зеньковського не була відома широкому загалу. Лише з періоду незалежності України його праці стали об'єктом дослідження філософами, психологами релігієзнавцями. Так, В. Горський, І. Огородник, В. Огородник звертали увагу на історико-філософську концепцію мислителя, М. Ткачук здійснила титанічну роботу, досліджуючи біографічний наратив, посилаючись на архівні матеріали та розкриваючи перипетії його життєвих віх, зокрема у київський період. Натомість В. Летцев аналізує теоретико-методологічні засади філософської психології та персонології В. Зеньковського у контексті психологічного дискурсу кінця ХІХ – початку ХХ століття, а В. Ткаченко досліджує філософсько-антропологічний «зріз» творчості В. Зеньковського, акцентуючи увагу на її релігійно-філософські та психологічні інтенції. Однак у сучасному науковому дискурсі значно менше робіт, при-

свячених дослідженню психологічної спадщини мислителя. Відповідно метою дослідження є аналіз психологічних аспектів антропологічного вчення В. Зеньковського з урахуванням тогочасних на нього впливів.

Методи. У процесі дослідження використано комплексний методологічний підхід, що забезпечує цілісне і багатовимірне вивчення психологічних студій В. Зеньковського. Компаративний метод є важливим інструментом для аналізу та інтерпретації ідей психолога в контексті його антропологічних візій. Цей метод використовується для порівняння його ідей з іншими філософськими та психологічними концепціями. Герменевтичний метод уможливив відповідний спосіб тлумачення текстів, спрямований як на розкриття їх глибинного змісту, значень та контексту, так і на осмислення того, як цей метод дозволяє зрозуміти, як його ідеї про людину формуються, розкриваються та інтерпретуються у зв'язку з філософськими, психологічними та богословськими поглядами. Системний метод передбачає аналіз досліджуваного явища як цілісної системи, де всі елементи взаємопов'язані та утворюють єдину структуру. У рамках досліджуваної теми цей метод допомагає розглядати психологічні, антропологічні та духовні аспекти візій В. Зеньковського як частини інтегрованої концепції людської природи. Метод узагальнення, як спосіб обробки отриманої інформації, спрямований на виділення ключових характеристик і формування цілісного уявлення про досліджуване явище. дозволяє інтегрувати різні аспекти антропологічних візій В. Зеньковського в єдину концептуальну систему.

Виклад основного матеріалу дослідження. Василь Васильович Зеньковський (1881–1962) був видатним українським філософом, психологом, педагогом і релігійним діячем. Він відіграв важливу роль у становленні та розвитку релігійно-філософської антропології, психології та педагогіки, а також був активним учасником інтелектуального життя України. У 1900 році В. Зеньковський вступає до Університету святого Володимира, де спершу навчається на фізико-математичному факультеті. Однак захоплення філософією і психологією спонукали його перейти на історико-філологічний факультет університету. З 1902 року В. Зеньковський став відвідувати Психологічну семінарію. Українська науковиця М. Ткачук слушно зазначає: «Саме з неї починаються його систематичні філософські і психологічні студії, наполеглива праця над вивченням джерел» [11, с. 29]. Лідерство В. Зеньковського серед

учасників семінарії було незаперечним. Про це засвідчує той факт, що після від'їзду психолога Г. Челпанова до Москви у 1905 році, саме В. Зеньковському, який на той час був ще студентом, було доручено керівництво роботою семінару. Офіційно його призначення відбулося після закінчення ним у 1909 році повного курсу історико-філологічного факультету з дипломом I ступеню. За ініціативою О. Гілярова, його залишили при кафедрі філософії для підготовки до професорського звання [3]. Психологічна семінарія, створена при Київському університеті в 1897 році за ініціативою О. Гілярова і Г. Челпанова, мала велике значення для розвитку психології та філософії в Україні та наукового середовища в цілому, оскільки сприяла становленню психології як самостійної наукової дисципліни та стала платформою для наукових досліджень, обговорення нових ідей та методологічних підходів. З 1908 року В. Зеньковський очолив Київське товариство з вивчення релігії та філософії і активно долучився до церковного руху в Україні. У 1913 році В. Зеньковський був відряджений до Німеччини. У 1915 році захистив магістерську дисертацію на тему «Проблема психічної причинності». З 1915 до кінця 1919 року В. Зеньковський – професор філософії Університету св. Володимира, де читав лекційні курси з психології та логіки з великим захопленням і натхненням, про що зазначав В. Асмус, тодішній студент історико-філологічного факультету. Його лекції вражали широким психологічним та філософським кругозором. Спеціальні психологічні теорії та поняття В. Зеньковський доводив до їхніх філософських основ і принципів, наповнюючи їх світлом філософських ідей. Завдяки цьому виклад ставав дуже живим і захоплюючим, а психологія поставала як наука, вчення якої були наповнені філософським змістом [1, с. 91]. (до речі, у працях В. Зеньковського тих років чітко відстежується тенденція до психологізації філософії, що була представлена також такими мислителями як М. Ланге і М. Грот). У 1918 році В. Зеньковський був членом уряду Скоропадського, де обіймав посаду міністра віросповідань. У 1919 році він розпочав викладання філософії в Белградському університеті (Югославія). У 1923 році, після переїзду до Праги, почав читати лекції у Вищому педагогічному інституті імені Я. А. Коменського, очолюючи кафедру педагогічної психології та експериментальної педагогіки. У 1926 році він став професором філософії Богословського православного інституту в Парижі. У 1942 році В. Зеньковський прийняв священ-

ницький сан. В. Зеньковський помер 5 серпня 1962 року після тривалої хвороби і був похований на кладовищі російських емігрантів у Сент-Женев'єв-де-Буа.

В. Зеньковський цікавився філософськими та психологічними здобутками тогочасної науки (О. Гіляров називав його «книгоглотом»). Він, досягнувши праці видатних західноєвропейських філософів, зокрема Дж. Лока, Г.В. Лайбніца, Д. Юма, І. Канта, вміло віднаходив у них психологічні ідеї, які згодом ставали основою психології та увійшли у психологічну скарбницю знань, задаючи горизонти нових досліджень. В. Зеньковський не залишив поза увагою свого наукового дискурсу також психофізичну проблему, ставши послідовником теорії взаємодії, що була представлена Г. Челпановим та ін., сутність якої полягає у визначенні взаємозв'язку між психічними (свідомість, думки, емоції) і фізичними (мозок, нейронна діяльність, фізіологічні процеси) аспектами існування людини. Він зазначає, що «ми вважаємо принципово цілком допустимим причинну взаємодію між духовним і матеріальним світом» [5, с. 379]. Як зазначає М. Ткачук, у своїх лекційних курсах В. Зеньковський використовував не лише історичний, але й сучасний йому науковий матеріал. Викладаючи психологію і логіку, він приділяв особливу увагу гуссерліанству, називаючи Е. Гуссерля «володарем дум» сучасної філософії [11, с. 30]. Отже, В. Зеньковський був знайомий із працями Е. Гуссерля («Логічні дослідження» (1900–1901)), який розвинув критику логічного психологізму, стверджуючи, що логіка не може бути зведена до психології, позаяк логічні закони мають незалежний статус від психічних процесів, тобто вони є апріорними і універсальними, не залежать від конкретного ментального досвіду індивідів.

Також психоаналіз, зокрема вчення З. Фрейда, сприяло розширенню розуміння В. Зеньковським внутрішніх психічних процесів і механізмів (до речі, у праці «Росія і православ'я» він досліджував вплив православної релігії на психічний стан і світогляд, використовуючи психоаналітичні концепції для аналізу релігійних переживань), що знайшло відображення в його дослідженнях природи людської душі, свідомості та несвідомого. Мислитель досліджував, як несвідомі імпульси і бажання впливають на свідомість і поведінку людини, а також цікавився психоаналітичною теорією розвитку особистості, особливо процесами, що відбуваються в дитинстві (його роботи в галузі педагогіки містять елементи психоаналітичної теорії роз-

витку особистості, зокрема акцент на важливості дитячих переживань та їхнього впливу на формування особистості). Він аналізував, як ранні дитячі переживання формують особистість і впливають на подальше життя людини. Психоаналіз надав В. Зеньковському інструменти для аналізу внутрішніх конфліктів та захисних механізмів психіки. Це дозволило йому краще зрозуміти, як людина справляється зі стресами і психологічними труднощами.

На психологічні ідеї В. Зеньковського вплинула також праця датського філософа Г. Гефдінга «Нарис досвідної психології» (1891), у якій він наголошує на важливості досвідного підходу до вивчення психічних явищ та досліджує такі компоненти свідомості як відчуття, сприйняття, пам'ять, уяву і мислення та їх взаємозв'язок; вважає, що розуміння внутрішніх переживань є ключем до розуміння людської психіки, зазначає, що «наші мотиви є частиною нашого Я, що належить то нашому реальному Я, то скоріше периферичним сторонам нашої сутності» [12, с. 345].

Загалом, основним напрямком творчості В. Зеньковського була психологія. Вже у своєму дисертаційному дослідженні «Проблема психічної причинності» В. Зеньковський підкреслює: «Навряд чи хтось буде сперечатися проти того, що психологія цілком вже сформувалася як наукова дисципліна» [5, с. 1]. У даному дослідженні він застосовує поняття причинності для пояснення психіки, аналізуючи ідею психічної активності, виокремлюючи тих мислителів, що визнають психічну активність (Вундт, Дільтей, Бергсон, Лопатін), і тих, що її заперечують (Авенаріус, Петцольд). Натомість В. Зеньковський прагне створити цілісний універсальний погляд на феномен психічної активності. Він стверджує про енергетичну безперервність психічного життя і пов'язує його з ідеєю душі як стійкої та творчої основи психічного розвитку. Мислитель зазначає: «Душа є цілісний, живий організм, і все, що в ній відбувається, ніколи не є чисто рецептивним переживанням. Тільки відгукуючись на «зовнішній» світ, тільки реагуючи на нього, душа стає здатною до досвіду» [5, с. 427]. «Індивідуальне я» черпає свою активність із духовної сфери, а духовна енергія є основою існування індивідуальності. У своїй дисертації В. Зеньковський представляє духовне розуміння особистості як відображення Божого образу. Він також розглядає творчість і свободу як невід'ємні властивості психічного життя і особистості. В. Зеньковський стверджує, що психічна причинність не суперечить свободі. Психіка є аре-

ною боротьби різних мотивів, а вибір одного з них здійснюється за допомогою вольового акту. Він заперечує психологічний детермінізм, наголошуючи, що психічна причинність є вільною причинністю, де існує реальний вибір. Заперечуючи аргументи противників психічної активності, В. Зеньковський звертається до явища пам'яті, яке вказує на роботу душі і певну психічну активність. Він стверджує, що психічна енергія зберігає образи. Отже, пам'ять пов'язана із самодіяльністю душі, з її роботою над власним змістовним наповненням. На думку В. Зеньковського, психічна причинність у збереженні образів розкриває понадчасовість душі. Філософ осмислює проблему людської свідомості, де за допомогою мислення відбувається сходження від чуттєвих явищ до ідеального світу. Ідеальна сфера стає психічним фактором, коли свідомість спрямована на світ смислів і набуває трансцендентного характеру.

Упродовж свого життя, вітчизняний мислитель працював у різних галузях, зокрема релігійній філософії, психології, педагогіці, історії філософії, апологетиці, літературі та культурі. Оригінальність його філософсько-релігійного та психологічного підходу полягала у поєднанні багатьох філософських, психологічних та педагогічних ідей, які захоплювали його на різних етапах життя. Однак така розмаїтість уподобань мислителя формувала підґрунтя для створення концепції особистості та індивідуальності кожної людини, що призвело до написання праці, присвяченої психології дитинства.

Основні ідеї В. Зеньковського у праці «Принцип індивідуальності у психології і педагогіці» зосереджені на розумінні індивідуальності як центрального аспекту розвитку людини, що має важливе значення як у психології, так і в педагогіці. «Таємниця нашої індивідуальності ніколи цілком не розкривається в житті, навіть у тих, чия індивідуальність досягає, здавалося б, повного свого розкриття та розквіту, ми не можемо не відчувати того, що їхня особистість не вичерпала себе, що в темній глибині її таяться ще нові сили» [7]. В. Зеньковський підкреслює, що кожна людина є унікальною; вона має свої неповторні риси, здібності та потенціали, які потрібно враховувати в освітньому процесі. Однак розвиток особистості повинен враховувати всі аспекти – фізичний, психічний, духовний та соціальний. Важливо розглядати людину як цілісну істоту, а не розділяти її на окремі компоненти. Індивідуальність визначається внутрішньою структурою особистості, яка включає духовний центр, що керує всіма

іншими аспектами психічного життя. «Поліус індивідуальності немовби невичерпний – чим глибше входити в те, що є індивідуальне в людині, тим далі відкриваються якісь нові та нові нашарування, основи, перспективи індивідуальності. В найглибших своїх підвалинах індивідуальне в особистості виявляється не лише носієм свободи та творчих актів, а й відчуває в собі неосяжні можливості, відчуває щось уже близьке до Абсолюту» [4].

Духовний центр є джерелом творчості, волі та самосвідомості «не в тому лише сенсі, що людина бачить себе, а й в тому, що вона відкриває в собі глибину «недосліджувану», знаходить у собі цілий світ» [2, с. 56]. Даний центр формує індивідуальний стиль мислення та поведінки. Індивідуальність розвивається через свободу вибору, що дозволяє особистості самостійно визначати свій життєвий шлях і приймати відповідальні рішення. Творчість є ключовим аспектом індивідуальності, яка проявляється через вільне вираження себе в різних сферах діяльності. Загалом, В. Зеньковський вважає, що розуміння і розвиток індивідуальності є ключовими для успішного навчання та виховання, а також для повноцінного розвитку особистості. Його ідеї підкреслюють важливість цілісного підходу, який враховує всі аспекти людського життя і сприяє гармонійному розвитку кожної людини. В. Зеньковський зазначав, що зазвичай особистість глибша за свій емпіричний вияв, її життя є безперервним рухом уперед, безперервним пошуком більш повного і адекватного свого вираження. Особистість є комплексом емпіричного та позаемпіричного, вираженого та прихованого; вона ніколи не є повністю даною, ніколи не завершеною, вона завжди має перед собою нескінченну перспективу духовного розвитку [7]. Отже, В. Зеньковський звертає увагу на проєктивний образ особистості, сутність якого полягає у розумінні особистості як відкритої, динамічної структури, яка постійно розвивається і трансформується у процесі взаємодії з навколишнім світом. Особистість постійно проєктує свої внутрішні стани, цінності та ідеали на зовнішній світ, позаяк вона не є статичною, вона постійно змінюється і розвивається у відповідь на зовнішні впливи та внутрішні спонування. Ця взаємодія є двостороннім процесом: особистість впливає на світ, а світ – на особистість. Особистість постійно змінюється під впливом нових досвідів, знань та переживань. Важливу роль у проєктивному образі особистості відіграє духовна складова. В. Зеньковський вважає, що

справжній розвиток особистості можливий лише за умови духовного зростання, пошуку вищих смислів і цінностей. Проєктивність особистості також проявляється у творчості. Людина створює нові ідеї, мистецькі твори, наукові відкриття, постійно проєктуючи свою внутрішню сутність на зовнішній світ. Загалом, у ідеї проєктивного образу особистості В. Зеньковського акцентується увага на важливості постійного розвитку, взаємодії зі світом та духовного зростання, позаяк особистість розглядається як жива, динамічна сутність, яка постійно змінюється і вдосконалюється. У людській психічній сфері ми можемо знайти щось, що перевершує її межі, – своєрідну надпсихічну реальність, яка відкриває для нас новий вимір існування, цілий світ, що отримав назву «ноосфера». Цей світ ідей, думок і значень охоплює не лише інтелектуальні аспекти, а й сферу цінностей. Цінності, такі як істина, краса, добро і святиня, хоча й сприймаються через психічне життя, не можуть бути пояснені лише його законами. Ці вищі реальності, що є основою для нашої душі, виходять за межі психічного і належать до «трансцендентального» світу, як вдало сформулював Кант [4].

В. Летцев, слушно зауважує що «спеціального вивчення вимагає також психологічно-педагогічна спадщина філософа, яка спирається на розроблену ним суб'єктно-особистісну концепцію і традиції релігійної педагогіки» [9, с. 174]. Аналізуючи різні історичні варіанти філософсько-психологічного обґрунтування педагогіки, В. Зеньковський визнавав наявність трьох основних світоглядних парадигм (до речі, він підкреслює, що «якщо говорити серйозно і не грати словами, то при обґрунтуванні педагогіки можна зіставляти лише три світогляди: натуралізм, трансценденталізм і супранатуралізм» [6, с. 15]: натуралізм (заперечує існування будь-якої духовної або надприродної реальності, фокусуючись виключно на матеріальному світі.), трансценденталізм (визнає існування духовних реалій, але вони розглядаються як ідеальні або концептуальні, що впливають на матеріальний світ через розум і інтуїцію) і супранатуралізм (підкреслює безпосереднє втручання надприродних сил у світ і життя людини, покладаючись на віру та одкровення як засоби пізнання). «Якщо натуралізм не пояснює сили людини, її творчого самопоходження в собі, то трансценденталізм не пояснює якраз протилежного – залежності людини від якогось вищого принципу, що презентується нам лише у релігійному обґрунтуванні педагогіки. Саме воно пояснює

силу людини і необхідність «благодатної», тобто від Бога допомоги, а не безособових «цінностей». У цих двох помилках – натуралізму та трансценденталізму – відкривається шлях для релігійного висвітлення таємниці людини» [6, с. 19], – підкреслював мислитель. Кожна з цих парадигм відображає різні підходи до розуміння світу, людини та духовності. Отже, В. Зеньковський досліджував ці парадигми з метою показати різні способи розуміння світу і людини, їхні взаємозв'язки та вплив на філософські, психологічні та релігійні погляди.

Християнська антропологія В. Зеньковського базується на кількох основних ідеях, які визначають його підхід до розуміння людини та її духовного буття. Він зазначає, що людина створена за образом і подобою Божою. Це означає, що в людині закладені творчі здібності, моральний потенціал і прагнення до духовного самовдосконалення. В. Ткаченко слушно зазначає: «Пов'язуючи духовну сферу людини з «образом Божим» в ньому, вітчизняний філософ водночас не відокремлює «образ Божий» від природного складу людини, тим самим висвітлюючи її цілісність навіть в гріховному стані» [10, с. 32–33]. В. Зеньковський розвиває ідею про ієрархічний устрій душі, де вищі духовні аспекти душі повинні керувати нижчими, тілесними і психологічними. Він вважає, що духовний розвиток людини полягає в підпорядкуванні нижчих частин душі вищим. В. Зеньковський підкреслює: «Включення ідей християнської антропології для розуміння життя душі та її внутрішньої діалектики необхідне не тільки для релігійного чи морального виховання, але й для педагогіки в цілому. Якщо припустити, що в людині все є «особистісним», тобто пов'язане з центром душі та її внутрішнім світом, то це означає, що ідеї християнської антропології повинні бути пов'язані з усіма процесами душі або взагалі відкинуті» [6, с. 9].

Провідною ідеєю психолога є процес духовного зростання, який включає самопізнання та роботу над власними недоліками. В. Зеньковський вважає, що для досягнення духовного розвитку людина повинна звертатися до молитви, покаяння та морального вдосконалення. У християнській антропології В. Зеньковський акцентує увагу на єдності душі й тіла, наголошуючи, що людина є цілісною істотою, в якій духовне і фізичне перебувають у тісному взаємозв'язку та взаємному впливі. Однак психолог акцентує увагу на тому, «що цілісність – така улюблена і дійсно потрібна нам – полягає зовсім не в «гармонійному» розвитку душі (тобто її периферії!),

а у встановленні умов внутрішньої рівноваги, самооновлення душі» [6, с. 43].

Мислитель неодноразово зазначав, що особистість не може існувати ізольовано, вона не розвивається самотійно, але формується через взаємодію зі світом цінностей, через живий соціальний досвід і звернення до Бога. Хоча кожна особистість є унікальною та неповторною у своїй індивідуальності, яка зосереджена у її глибокому метафізичному «ядрі», справжнє становлення особистості та її самовідкриття можливі лише через активну взаємодію з іншими людьми, світом цінностей і Богом. Особистість, як у метафізичному, так і в етичному аспектах, не є ізольованою, вона інтегрована в систему світу, підпорядковуючись його законам і перебуваючи у зв'язку з вищими принципами, що стоять над світом [6, с. 14–15].

Свобода волі є важливою складовою християнської антропології. В. Зеньковський переконаний, що людина має здатність робити вільний вибір, який визначає її духовний шлях. Завдяки свободі волі вона може обирати між добром і злом, що є основою для її морального і духовного розвитку. Він акцентує увагу на моральній відповідальності людини за свої вчинки, наголошуючи, що кожен повинен усвідомлювати наслідки своїх дій та прагнути до моральної чистоти й духовного вдосконалення. На думку В. Зеньковського, завдяки Христовому Воскресінню і дії благодаті Святого Духа, людина може досягти єдності з Богом і здійснити сходження до стану обожнення. Ці погляди В. Зеньковського спрямовані на глибше розуміння людської природи, її духовних прагнень і шляхів досягнення духовної досконалості та свободи. «Ідея свободи виражає найглибше, найіндивідуальніше, нерозкладне в людині, в ній є не тільки відсвіт абсолютного, що її робить справжнім божественним даром, – в ній є щось призивне та перетворююче» [6, с. 44–45].

В. Зеньковський розглядав людину як істоту, що реалізує себе лише у взаємодії з іншими людьми, в межах соціального та духовного контексту, оскільки вона за своєю природою покликана до спілкування і взаємодії, що корениться у її духовній сутності. Він підкреслював, що «є ще одна межа початку особистості в нас. Вона пов'язана з тим, що ми включені в загальне життя всього людства, пов'язані з ним незліченними нитками. Через соціальну традицію, у засвоєнні якої зріє наша особистість, – ми пов'язані з минулим життям людства; усім своїм життям ми з'єднані з близькими і віддаленими соціальними групами» [6, с. 84]. Отже, сутність соці-

альної пов'язаності особистості полягає у її здатності до взаємодії, співіснування і гармонійної інтеграції в суспільство через зв'язки з іншими людьми, групами та соціальними інститутами. Ця пов'язаність охоплює як внутрішні (психологічні), так і зовнішні (соціокультурні) аспекти, що визначають соціальну природу особистості, її соборність.

Соборність, на думку Зеньковського, є ідеальним втіленням соціальності, яка враховує унікальність кожної особистості і водночас прагне до гармонійної співпраці. Соборність – принцип єдності людей у Христі, що поєднує свободу особистості з її відповідальністю перед спільнотою. В. Зеньковський розглядав виховання як процес формування соціальної свідомості та відповідальності особистості. Він вважав, що через освіту і духовне зростання особистість усвідомлює свою роль у суспільстві та розвиває здатність до спільної діяльності. Соціальність особистості, за В. Зеньковським, є невід'ємною складовою людської природи і реалізується через спілкування, відповідальність і служіння іншим. Його психологія соціальності заснована на християнських цінностях, таких як любов, соборність і духовна єдність, що дозволяють поєднувати свободу і спільну відповідальність у суспільному житті. В. Зеньковський зазначає, що в духовному житті наявні два аспекти – «мука томління про Нескінченність і пошук Бога. Перше пов'язане з укоріненістю індивідуального духу у створеній Софії (тобто в містичній єдиносущності з усім людством і з усією природою), друге зі сполученістю нашого духу з Богом, з Абсолютом. Власне, обидва ці моменти невіддільні один від одного, бо сама створена Софія світиться променями Божества, у своєму світлому образі вона нерозривно пов'язана з Божеством, Ним живе і на ньому ґрунтується [6, с. 119].

Він наголошує, що Софія є не тільки ідеальною сутністю, але й пов'язана з творінням світу, що поєднує Божественне і матеріальне. Він підкреслює значення втілення Бога в матеріальному світі через Ісуса Христа, як центральний принцип християнської думки. В. Зеньковський підкреслює, що людське життя має сенс лише у світлі співтворення з Богом, що вимагає переосмислення платонівського сприйняття душі і тіла. Для В. Зеньковського софійність є сутністю людини, позаяк він розглядає людину як носія божественної мудрості (Софії), яка є джерелом і фундаментом людської природи. Він зазначає: «Софійність світу досягає свого внутрішнього самосвітіння в людині» [8]. Він розглядає свободу як фундаментальну властивість

творіння. На думку Зеньковського, свобода є умовою для розвитку і зростання в Бозі, що також протистоїть статичності платонічних ідей. «Вибір і свобода дано нам не в рішенні, не в результаті боротьби мотивів, а в тому, яким шляхом направляємо ми боротьбу мотивів. Ми вільні лише у виборі між ірраціональною і раціональною мотивацією» [5, с. 403], – підкреслює В. Зеньковський. Софійність світу проявляється в духовному бутті людини як найвищій точці світового розвитку, найбільш повно проявляючи з одного боку, свою тварність, а з іншого – ідеальність. Отже, вчення про людину вимагає софійного вчення про світ. У ракурсі софіологічної проблематики проявляється зв'язок людської особистості із соціальним цілим, соборною особистістю. Єдність людства здійснюється через соціальність, але це не тільки психологічна і біологічна єдність людей, але єдність ідеальна, оскільки людині притаманна розумова діяльність, ціннісний світ.

Вчення про благодатну соборність і життя особистості в Церкві розкриває «таємницю» особистості до кінця. Особистість з її унікальністю, самосприйняттям, хрестом, свободою та можливістю самоствердження, належить до створеного світу. У цьому і полягає внутрішня драма: як духовна істота, людина прагне до нескінченності, але як створена істота – обмежена кінцевістю. Лише в Богові особистість може вгамувати спрагу нескінченного життя, і тоді в ній засяє образ Божий – джерело сили, творчості, натхнення та істинної свободи.

Висновки. У своїй антропології В. Зеньковський базувався на постулаті про високу цінність особистості, сприймаючи її як явище, що постійно розвивається, змінюється та вдосконалюється, що проявляється в її здатності до самопроєкції та самотворення. Вчення про особистість базується в концепції психолога на християнській ідеї богоподібності людини та соціальної зв'язності, соборності та софійності. Психологічний вимір антропологічних студій В. Зеньковського полягає в його акцентуванні на унікальності та цінності особистості, як проєктивного образу, як центрального елемента філософського і психологічного вчення, що проявляється в її аксіологічно-сміслових, особистісно-моральнісних установках та релігійно-поведінкових практиках. Ці психологічні інтенції антропологічного вчення мислителя проявляються в різних ракурсах. По-перше, В. Зеньковський вважає, що кожна людина є унікальною і неповторною, і ця унікальність проявляється через її свідомість, волю, емо-

ції та духовні прагнення. Він підкреслює, що особистість не може бути зведена до сукупності психічних процесів або фізіологічних реакцій. По-друге, він вбачає в особистості центральний елемент психічного життя, навколо якого обертаються всі інші психічні процеси. Він наголошує на важливості внутрішнього світу особистості, її духовного та морального розвитку. По-третє, одним із ключових аспектів антропології В. Зеньковського є ідея самосвідомості та самопізнання. Він вважає, що особистість формується через усвідомлення себе, своїх цінностей, мотивів і цілей. Самопізнання є важливим чинником розвитку особистості і її здатності до самореалізації. По-четверте, психолог наголошує на важливості свободи волі в житті особистості. Він вважає, що справжня особистість не може існувати без свободи вибору, яка дозволяє людині визначати свою долю, здійснювати моральні вчинки і відповідати за свої дії. По-п'яте, В. Зеньковський підкреслює, що розвиток особистості невіддільний від її морального і духовного вдосконалення. Він вважає, що релігійні та моральні цінності відіграють ключову роль у формуванні

зрілої і гармонійної особистості. По-шосте, для В. Зеньковського важливою є ідея цілісності особистості. Він вважає, що особистість повинна бути гармонійною, де всі її аспекти (інтелектуальні, емоційні, моральні, духовні) взаємодіють і підтримують одне одного. По-сьоме, у своїх дослідженнях В. Зеньковський використовує антропологічно-психологічний підхід, який зосереджується на розумінні людини як цілісного суб'єкта з власною внутрішньою динамікою та екзистенційними пошуками. Він вважає, що психологія повинна враховувати не лише психічні процеси, але й глибинні духовні та екзистенційні аспекти людського буття.

Таким чином, спадщина В. Зеньковського є важливим внеском у розвиток релігійної психології, яка поєднує наукові дослідження з духовними і моральними аспектами життя людини. Його роботи продовжують не лише впливати на сучасну психологічну і педагогічну думку, сприяючи глибшому розумінню взаємозв'язку між релігією, філософією і психологією, а й відкривають перспективу для оцінки можливостей застосування цих ідей у сучасній психологічній теорії та практиці.

Література:

1. Асмус В. Ф. *Философия в Киевском университете в 1914–1920 годах: (Из воспоминаний студента)*. *Вопросы философии*. 1990. № 8. С. 90–108.
2. Генеза поняття «особистість» в українській психологічній науці: монографія. [В.В. Турбан, Л.З. Сердюк, В.В. Бушанський, В.В. Москаленко, Ж.М. Маценко та ін.]; за ред. В.В. Турбан. Київ: Слово, 2020. 178 с.
3. Держархів м. Києва. Ф.16. Оп. 465. Спр. 3389. Арк. 2, 4
4. Зеньковский В. В. *Основы христианской философии*. URL: <http://www.agnuz.info/app/webroot/library/79/333/index.htm>
5. Зеньковский В. В. Проблема психической причинности. Киев, типография Императорского Университета Св. Владимира Акц. О-ва печ. и изд. дела Н.Т. Корчак-Новицкого, 1914. VIII, 435 с.
6. Зеньковский В. В. Проблемы воспитания в свете христианской антропологии. Ч. 1. Париж: YMCA-Press, 1934. 267 с.
7. Зеньковский В. Психология детства. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Vasilij_Zenkovskij/psihologija-detstva/1_1
8. Зеньковский Василий протоиерей. Преодоление платонизма и проблема софийной твари. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Vasilij_Zenkovskij/preodolenie-platonizma-i-problema-sofijnoj-tvari/
9. Летцев В. М. Вивчення спадщини Василя Зеньковського в Росії та Україні: підходи та результати. *Український гуманітарний огляд*. Вип. 12. Київ: Критика, 2006. С. 154–179.
10. Ткаченко В.А. Філософсько-антропологічні ідеї у творчості Василя Зеньковського. Кваліфікаційна робота (освітній ступінь – «бакалавр»). Київ, 2021. 43 с. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a9273756-5c26-4a4a-947e-ec6b573094eb/content>
11. Ткачук М. Л. Київський період творчості В. В. Зеньковського. *Матеріум. Вип. 1. Історико-філософські студії*. [редкол. : Горський В. С. (голова) та ін.]. Київ : КМ Академія, 1998. С. 28–37.
12. Høffding H. *Outlines of psychology*. New York: Macmillan and Company, 1904. 392 p.

Дата надходження статті: 26.06.2025

Дата прийняття статті: 15.07.2025

Опубліковано: 01.10.2025